

Ivan Đorđević

Etnografski institut SANU

scedo@eunet.rs

UMEJU LI ANTROPOLOZI DA IGRAJU FUDBAL? SPORT I IDENTITET U SAVREMENOJ SRBIJI*

Apstrakt: Osnovni cilj predavanja i rada koji je iz njega proistekao jeste, pre svega, nastojanje da se ukaže na sport kao mogući referentni okvir za ispitivanje procesa kreiranja identiteta, kroz pretpostavljeno sukobljene fenomene "lokalnog" i "globalnog" poimanja identitetskih praksi. U radu se sport tretira kao fenomen popularne kulture, prateći načine na koje se konstruišu, sukobljavaju i mire identiteti koji se u tranzicionoj Srbiji često definišu kao nepomirljivi, a vezani su za pitanja egzistencije lokalnog (nacionalnog) i globalnog (evropskog) identifikacijskog projekta.

Ključne reči: sport, nacionalni identitet, sportska štampa, mehanizmi "zamišljanja nacije", globalni i lokalni identiteti

Umeju li antropolozi da igraju fudbal? Mišljenja vezana za ovu temu su podeljena – sami antropolozi su ubeđeni da umeju, dok svi ostali, rekao bih, čute iz pristojnosti. Kao pripadnik ove male disciplinarne zajednice, uprkos potkulturnom ubeđenju da znam da igram fudbal, smatram da bi doprinos svekolikoj fudbalskoj kulturi ipak bio veći ukoliko se antropolog bavi pisanjem o ovom fenomenu, a ne šutiranjem lopte.

Sport, kako ističe većina istraživača ove društvene oblasti (Đulijanoti 2008; Skembler 2007), predstavlja segment kulturne realnosti koji se može označiti kao marginalan, u poređenju sa nekim drugim društvenim delatnostima, poput ekonomije, politike ili obrazovanja. Ipak, ta marginalnost može se shvatiti veoma uslovno, ako se ima u vidu to da je sport u današnjoj globalnoj kulturi jedan od najpopularnijih fenomena i da je u njega, neposredno ili po-

* Rad je nastao na osnovu predavanja pod naslovom *Umeju li antropolozi da igraju fudbal*, održanog na Odeljenju za etnologiju i antropologiju, u okviru ciklusa Antropološka agora. Rezultati prezentirani u radu rezultat su istraživanja na projektu br. 147021: *Antropološka ispitivanja komunikacije u savremenoj Srbiji*, koji u celosti finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

sredno, uključen ogroman broj ljudi. U tom smislu, manja važnost sporta u kontekstu opšte društvene moći gubi na relevantnosti, ukoliko se ovaj fenomen posmatra isključivo iz ugla proučavanja popularne kulture, kao što se to uglavnom čini, bez obzira na izuzetno veliki uticaj na kreiranje i reprodukovanje identiteta u savremenom svetu.

Istraživanje sporta kao društvenog fenomena u savremenoj Srbiji može biti relevantno iz više razloga. Pre svega, treba imati u vidu da je, sa tačke gledišta šire društvene realnosti, sport odigrao važnu simboličnu ulogu u događajima koji su krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka doveli do raspada nekadašnje SFRJ. Kao simbolični detonator, fudbal je u tom periodu poslužio za dizanje međuetničkih tenzija, izražavajući tako, kroz jednu "marginalnu" aktivnost, ono što "zvanična" politika nije mogla da kaže. Reč je, naime, o prilično često pominjanom narativu da je rat u nekadašnjoj SFRJ u izvesnom smislu simbolički počeo 13. maja 1990. godine na zagrebačkom stadionu Maksimir, kada je pre nikada odigrane utakmice Dinamo - Crvena Zvezda došlo do opšte tuče između navijača srpske i hrvatske ekipe, kao i policije koja je pokušala da sukob spreči. Sam taj incident svakako ne bi imao toliki značaj da ga mediji u Srbiji i Hrvatskoj nisu instrumentalizovali za potrebe rastućeg nacionalizma u tadašnjim jugoslovenskim republikama. Sa jedne strane, hrvatski mediji unisono su optuživali policiju za neadekvatnu reakciju, što je u neposrednoj budućnosti iskorišćeno kao povod za uklanjanje većeg broja zaposlenih lica srpske nacionalnosti iz hrvatske policije. U istom trenutku, štampa u Srbiji dešavanja u Zagrebu videla je kao dugo pripremanu zaveru usmerenu protiv srpskog naroda, realizovanu od strane Dinamovih navijača, a zapravo u organizaciji nacionalističke Hrvatske demokratske zajednice i ustaške emigracije (Zack and Suster 2000). Kao što pokazuje analiza Ivana Čolovića (Čolović 2002), fudbal je u tom trenutku u javnom narativu pre-stao da bude nedeljna zabava i pretvorio se u nešto mnogo ozbiljnije – u poligon za regrutovanje vojnika koji više nisu vodili ritualne ratove, već one prave. Ilustrativan primer daje i opis tog vremena na zvaničnom sajtu navijača Crvene zvezde, tzv "Delija":

"Trijumfom u Bariju Delije su, kao i njihov voljeni klub, dostigle svoj vrhunac i od tog trenutka lagano idu silaznom putanjom. Pored izvesne zasićenosti, koja se i može razumeti u takvim okolnostima, svojevrsnom padu doprinela je i tadašnja politička situacija. U pomoć srpskom narodu leta 1991. krenule su i Delije – veliki broj momaka iz prve ekipe uzeo je učešće u ratu, uglavnom u Srpskoj dobrovoljačkoj gardi ali su pojedine Delije, u zavisnosti od svojih političkih opredeljenja, bili među dobrovoljcima Srpske radikalne stranke, Srpske Garde, Belih orlova... Dosta istaknutih navijača je svoje živote položilo srpstvu, a veliki broj momaka je ranjen. Sever ih nikada neće zaboraviti". (www.delije.net)

U tom smislu, "epizoda o ratovanju Delija pokazuje kako, u jednoj zemlji u kojoj je navijački huliganizam, kao i u mnogim drugim, bio nametljivo prisutan, u vreme obeleženo ratom, navijačka agresivnost postaje za državu dragocen 'kapital mržnje', a navijači dobrodošlo 'topovsko meso'" (Čolović 2002, 476).

Svakako da instumentalizacija sporta u većini slučajeva ne mora imati ovako ekstreman karakter, ali se upravo preko sličnih primera može videti značaj ovog "marginalnog" fenomena, gde se ljudska aktivnost definisana kao "vrsta igre koja nema drugi cilj izvan same sebe" (Martinov 2000), pretvara u političke događaje *par excellence*.

Sasvim je sigurno da, zapravo, ni ovaj niti bilo koji sličan događaj ne bi imali ni približno snažne efekte da svi oni nisu posredovani putem masovnih medija. Kao što je poznato, štampa, televizija i druga sredstva javnog informisanja istovremeno reprezentuju, ali i socijalno konstruišu kulturne poruke i sisteme predstava vezane za različite vrste identitetskih praksi, u ovom slučaju vezanih za nacionalni identitet.

Uloga sportske štampe u konstruisanju nacionalnog identiteta

Jedna od osnovnih odlika ovako posmatranih medija koji tretiraju sport jeste njihova uloga u konstruisanju nacije "kao homogenog kolektiva kome bi pretpostavljeni čitalac trebalo da pripada" (Bishop and Jaworski 2003, 243). Drugim rečima, polazim od toga da "u konstruisanju 'nacije' štampa pribegava nekolicini diskurzivnih strategija konstruišući i osnažujući nacionalno jedinstvo, i to putem prizivanja stereotipa, generičkih referenci, izmešane sportske i vojne istorije, kao i bezvremenosti nacije kroz povezivanje mitske prošlosti i neupitne budućnosti" (244). U tom smislu, medijske poruke poslate kroz lance komunikacije imanentne ovoj formi popularne kulture, veoma lako se ukorenjuju i postaju deo svakodnevnog javnog diskursa. Primera za ovakve slučajeve ima zaista mnogo, a jedan od interesantnijih bi mogao biti slučaj medijskog praćenja fudbalske utakmice između Engleske i Nemačke u polufinalu Evropskog prvenstva održanom 1996. godine u Velikoj Britaniji. Štampa u Engleskoj, i to ne samo ona tabloidna, najavljujvala je utakmice naslovima poput "ACHTUNG! SURRENDER" ili "Let's Blitz Fritz", uz komentare kako na "Ostrvu jedino rat i fudbal mogu izazvati ovakvo nacionalno jedinstvo". Masovna medijska histerija na kraju je dovela do zvaničnog protesta nemačkog ministarstva inostranih poslova, i intervencije britanske vlade u stišavanju, kako su ga nazvali, očiglednog "šovinizma i ksenofobičnog trijumfalizma" (Maquire and Poulton 1999, 25-26).

Zapravo, reč je o tome da je u narativima vezanim za sport, moguće mnogo više "reći" nego što je moguće "pričati" u *mainstream* medijima. Ukoliko se kontekst fudbalske utakmice između Nemačke i Engleske sagleda iz perspektive problema sa kojima su se tada Britanija i Nemačka suočavale u me-

đusobnim odnosima, razlozi za ovakve reakcije britanske štampe postaju jašniji. Pri kraju vladavine premijera Džona Mejđžora, 1996. godine, Britanija se, naime, suočila sa ozbiljnim problemom bolesti ludih krava. Kada je Evropska unija zabranila Britaniji da izvozi svoju govedinu, kako bi se izbegla zaraza čitavnog kontinenta, reakcije u Londonu nisu bile ni malo blage. Kao glavni krivac za nastalu situaciju prepoznata je Nemačka, kao vodeća snaga u okviru EU. Međutim, bilo bi zbilja teško zamisliti da naslovna strana *The Times*-a osvane ukrašena porukom "Let's Blitz Gerhard Schroeder", ili da poruka Helmutu Kolu na naslovnici *Guardian*-a glasi "Achtung! Surrender!". Istovremeno, na sportskim stranama dnevnih listova tih dana mogao je osvanuti naslov poput "For You Fritz, Ze EURO 96 Championship is over"¹ (26). Dakle, frustracija proizvedena problemima koji daleko prevazilaze sportske teme, pronalazi način da bude ispoljena upravo kroz sportsku štampu, koristeći je kao mehanizam da se ispriča ono što se zapravo misli, a što nije dopustivo da se glasno izgovori.

Ilustrativan primer za to jeste medijsko pokrivanje fudbalske utakmice između ekipa tadašnje Srbije i Crne Gore i Bosne i Hercegovine, odigrane 12. oktobra 2005. godine u Beogradu (Đorđević 2006). To je bio poslednji meč u ciklusu kvalifikacija za Svetsko prvenstvo u Nemačkoj, i pobeda je obema ekipama donosila plasman na najvažniju međunarodnu fudbalsku smotru. Dodatni značaj meču donosila je činjenica da su snage odmeravale dve reprezentacije nekadašnjih republika bivše SFRJ, čiji odnosi su još uvek u velikoj meri opterećeni ratom iz sredine devedesetih godina prošlog veka.

U najavi utakmice, sportska štampa je isticala veliku važnost predstojećeg meča. Tako, recimo, dnevni list *Kurir*, u tekstu pod naslovom "*Sprem'te se, sprem'te za Nemačku!*" najavljuje "paklenu atmosferu na 'Marakani'", naglašavajući težak zadatak fudbalera SCG ali i veru u "ispunjenje očekivanja nacije" (*Kurir*, 12. oktobar 2005). Utakmica je odigrana pred punim stadionom "Marakana", i završena je pobedom reprezentacije SCG od 1:0, čime je ostvaren plasman na Svetsko prvenstvo. Medijska reakcija na ovaj "istorijski uspeh" reprezentativnog tima bila je prilično burna. "*Kurir*" svoj izveštaj sa utakmice naslovljava sa "*Svi, svi, svi u Nemačku*" i navodi:

Fudbalska reprezentacija *Srbije i Crne Gore* plasirala se na Mundijal u Nemačkoj! Posle osam godina, *Srbija* (sic!) je, bar u fudbalu, deo sveta!... *Srbija* je eksplodirala! Zaboje nas i za Karlu i za Hag, briga nas što se ovi u Skupštini svađaju, što plate ne prate rast cena, što nećemo skoro u Evropsku uniju. Ej, idemo na Mundijal! (*Kurir*, 13. oktobar 2005.)

¹ Ime "Fritz" je u Britaniji tokom Drugog svetskog rata predstavljalo pogrđni naziv za Nemce, dok "ze" označava podsmevanje nemačkom načinu izgovaranja engleskog člana "the". I jedna i druga aluzija izrazito su politički nekorektne.

"Sport" u tekstu pod naslovom *"Kruna karijere"* ističe uspeh tima SCG, prenoseći izjavu selektora i, kako se navodi, "hrabrog vojskovođe" Ilije Petkovića koji kaže: "Kraj je bio najbolji moguć, pa čistog obraza izlazimo pred naciju, jer smo bar nešto uradili... Naši igrači su humanitarci bez granica! Ali, ko daje i Bog mu daje. Moralo je sve da im se vrati na najbolji način". (Sport, 13.oktobar 2005.)

Ovi primeri ukazuju na jednu od osnovnih strategija u sportskom novinarstvu – uspostavljanje metaforičke veze između sporta i rata. Ratni vokabular, u tom kontekstu, predstavlja medijum za generisanje određenih priča iz nacionalne prošlosti, koje su povezane sa konkretnim događajima, ličnostima ili herojskim delima. Na taj način uspostavlja se veza koja normalizuje odnos između konkretnog sportskog događaja i, recimo, rata koji se vodio između predstavnika nacija sada suprotstavljenih na igralištu. Kroz konstrukciju takve metafore, koja se, u određenim slučajevima pretvara u metonimiju, postiže se visok stepen nacionalne homogenosti. U navedenim novinskim tekstovima postoji niz primera koji upućuju na konstruisanje ovakvog "vojničkog" miljea, poput onoga o "hrabrom vojskovođi Petkoviću", "izlaska pred naciju čistog obraza" ili "pakla Marakane". Ovakav način reprezentacije sportskog događaja zapravo je "žanrovski" uslovljen, i iz njega se ne mogu dekodirati konkretna značenja. Zapravo, formulativnost (Čolović 1985, 228) jeste osnovna osobina ovakvih i sličnih atributa, a jedina funkcija im je da kroz stvaranje metaforičke veze rata i sporta izazovu jači osećaj homogenosti zamišljenog kolektiva. Kako navodi Eriksen, "iako su se među nacionalnim državama vodili mnogi ratovi, oni su od 1945. godine naovamo ipak srazmerno retki. Mogli bismo reći da su se ti sukobi među nacionalnim državama metaforički preneli na plan sporta: sport, naime, sadrži većinu odlika rata koje doprinose stvaranju identiteta, a veoma malo njegovih nasilnih, destruktivnih crta" (Eriksen 2004, 192).

Nisu, međutim, sve reference na ratni vokabular konstruisane na ovako apstraktnom nivou. Naslovi "Sprem'te se, sprem'te za Nemačku" i "Svi, svi, svi u Nemačku" referišu na jednu drugačiju realnost. Prva parola iz naslova odnosi se na početne taktove četničke pesme "Sprem'te se, sprem'te četnici, silna će borba da bude...", dok je druga vezana za populistički i nacionalistički pozdrav sa početka devedesetih godina. Ovakav izbor naslova svakako nije slučajna, i izabran je "po meri" protivnika sa kojim je nacionalna reprezentacija igrala – Bosne i Hercegovine. Namera je, zapravo, da se neraščišćeni ratni računi iz sredine devedesetih godina direktno transponuju na fudbalski teren, čineći vezu između fudbala i rata metonimijskom. Na taj način, vrši se ne samo homogenizacija nacije i konstruisanje "apstraktnog drugog", već se eksplicitno gradi slika o "neprijateljskom drugom", "starom neprijatelju", kome ćemo ovoga puta "naplatiti sve račune".

Zanimljivo je zapaziti i način na koji se konstruiše slika o "nama". Pored uobičajenih hvalospeva na račun igre reprezentacije, primećuje se skoro pot-

puno odsustvo pominjanja simboličkih etničkih markera – ni u jednom izveštaju, recimo, nije pomenuta "uobičajena" činjenica da su navijači prilikom intoniranja himne domaćina "Hej Sloveni" sve vreme glasno zviždali. U imenovanju tima, uglavnom se koristi neutralna floskula "reprezentacija SCG" ili nadimak "plavi". Indikativno je, međutim, zapaziti kako "Kurir" u vezanim rečenicama navodi "da se reprezentacija SCG kvalifikovala na Mundijal", i da je "Srbija napokon bar u fudbalu deo sveta". Na ovaj način zapravo se ignoriše činjenica da je u pitanju reprezentacija zemlje koja je sastavljena od dve ravnopravne republike, ali i potpuna simbolička ravnodušnost i nedostatak identifikacije prema državi koju ovaj tim predstavlja. Interesantno je primetiti i kako se ta Srbija zamišlja i reprezentuje – kao zemlja kojoj nisu važni ni prevazilaženje ratne prošlosti, ni ekonomske i političke teškoće, niti evropske integracije ("Zabole nas i za Karlu i za Hag, briga nas što se ovi u Skupštini svađaju, što plate ne prate rast cena, što nećemo skoro u Evropsku uniju."), već je važna simbolička pobeda nad "starim neprijateljem" i odlazak na Svetsko prvenstvo – što predstavlja tipičnu manifestaciju javnog diskursa koji koristi obrazac "Evropa nam nije potrebna" (Прелић 2006, 41).

Konstrukcija nacionalnog identiteta, međutim, može funkcionisati i kroz nešto drugačije mehanizme. Ilustrativan primer za to može pružiti medijska slika posvećena fudbalskom meču između tek obnovljene države Srbije i reprezentacije Češke, odigranom 16. avgusta 2006. godine u gradu Uherske Gradište².

Izveštaji u sportskoj štampi, posvećeni ovom "istorijskom meču", bili su veoma opširni. Tako, recimo, u najavi meča, list *Sport* u članku pod naslovom "Mali Napoleon³ doveo Srbe na mesto istorijske pobede velikog Bonaparte", piše:

Božja volja, šta drugo, da Srbi krenu u pohode Evropi baš odavde⁴. Mali Napoleon je doveo vojsku u kraj gde je veliki Bonaparta izvojevao čuvenu bitku protiv zajedničkog neprijatelja - Austrije i Rusije. (Sport, 15. avgust 2006.)

Prvi nastup reprezentacije bio je neočekivano rezultatski uspešan – utakmica je okončana rezultatom 3:1 za Srbiju. Sledstveno, reakcije štampe na pozitivan rezultat bile su veoma optimistične. Tako *Sport* ističe "izvanrednu igru" naših reprezentativaca, iskazujući svoj komentar u tekstu pod naslovom "Trijumf za istoriju" na sledeći način:

² Srbija je tog leta postala nezavisna država nakon raspada SCG, koji je ozvaničen referendumom građana Crne Gore na kome se većina građana ove republike opredelila za samostalnost.

³ Reč je o nadimku selektora Srbije Havijera Klementea.

⁴ Grad u kome je utakmica igrana nalazi se nedaleko od čuvenog Austerlica.

Takav uvod⁵ je podsetio na katastrofu iz Praga od pre četiri godine (zar opet, pomislili smo), ali ne, ovi momci to nisu dozvolili. Oni su "crveni orlovi", nisu više plavi, na grudima nose dvoglavog orla i ne slušaju zvižduke dok se intonira himna, već pevaju "Bože pravde". (Sport, 17. avgust 2006.)

I *Kurir* oduševljeno prenosi utiske sa ovog susreta, u tekstu naslovljenom "Prvo pa srpsko", ističući kako je "Himna 'Bože pravde' i oprema u bojama srpske trobojke izgleda da dodatno motivisala 'orlove'", uz blagu zamerku jer, "uprkos obećanju, bilo je očigledno da igrači nisu naučili tekst himne, ali ih je verovatno ohrabrila činjenica da se iz publike nisu začuli zvižduci". (Kurir, 17. avgust 2006.)

U kasnijim komentarima na utakmicu, *Sport* ističe kako su "igrači verovali u sebe, nisu krili ljubav prema novom dresu, grbu, himni i nadali se da će, pored svega toga novog na novom početku, biti i novi rezultat. I bio je... Iz selekcije sa Mondijala je (Klemente, prim.aut.) ostavio samo osmoricu i time raskrstio s tužnom (bliskom) prošlošću SCG". (Sport, 18. avgust 2006.)

Ratna retorika prisutna je i u izveštajima koji su pratili ovu utakmicu. Njena funkcija je ovoga puta malo drugačija. Iako je očigledno da je osnovna namera mobilizacija i homogenizacija nacije pred meč koji je označen kao "istorijski", zanimljivo je identifikovati aktere ovog "novog rata". To, ovoga puta, nije Živojin Mišić (kako su novinari voleli da nazivaju prethodnog selektora Iliju Petkovića), već Napoleon Bonaparta, a bitka se ne vodi u lokalnim okvirima u skladu sa nacionalnom mitologijom, već kod Austerlica. Na taj način, "nova" Srbija izmešta se iz prethodnog, po mnogo čemu problematičnog lokalnog konteksta, u jedan širi, važniji kontekst "velike" istorije. Time se istovremeno najavljuje svetla budućnost nove reprezentativne selekcije na nivou čitavog sveta, ali se i čitav nacionalni kolektiv simbolički integriše u Evropu.

Slika o "drugome" u analiziranim tekstovima skoro da i ne postoji. Zapravo, može se zaključiti da je ova utakmica, zapravo, imala samo jedan smisao: legitimaciju novog poretka u kome više nema reprezentacija Jugoslavije i SCG (i jedna i druga u javnom diskursu odavno percipirane kao faktičke reprezentacije Srbije), već da je na scenu stupila nova, "prava" nacionalna selekcija Srbije, sa "svojim" dresovima, himnom, grbom i zastavom. Ovo "zamišljanje nacije" kanališe se kroz više strategija. Na delu je klasično "izmišljanje tradicije", poput nadimka koji se volšebno pojavio u većini medija – "orlovi", ali i strategija koja je fundamentalna u procesu stvaranja osećanja kolektivne pripadnosti u kontekstu nacionalnog identiteta – projektovanje svetle nacionalne budućnosti. Na taj način se postiže neproblematično postojanje nacije, jednom i zauvek. (Bishop and Jaworski 2003, 252) Sportski medijski

⁵ Srbija je na samom početku meča primila gol.

diskurs u analiziranom slučaju ovo postiže kako putem konstruisanja metonimijske veze između novih nacionalnih simbola i uspeha, tako i putem razračunavanja sa (mrskom) prošlošću.

Oba navedena primera, prvi vezan za utakmicu sa Bosnom i drugi za meč sa Češkom, u suštini nude tipičnu esencijalističku priču, odnosno, referišu na primordijalni koncept nacionalnog identiteta. I jedan i drugi medijski narativ nastoje da homogenizuju nacionalni kolektiv. U prvom slučaju, težište je na militarističkom vokabularu, kako zbog postojanja "neprijatelja", tako i zbog nedostatka resursa za autoidentifikaciju. Meč sa Češkom nudi, međutim, drugačije mogućnosti – korišćenje mehanizma projekcije svetle budućnosti. Oba mehanizma konstrukcije suštinski su ista, ali se razilaženje odvija na nivou motiva – "zadobiti moć ili organizovati društveni život na razumljiv način" (Прелић 2003, 276).

Medijski tekstovi vezani za utakmicu sa Češkom, međutim, otvaraju neka zanimljiva pitanja. Naime, pored pomeranja težišta iz diskursa "lokalnih tema" i učitavanja drugačijeg, "evropskog" identiteta, dominantan narativ odnosi se na markere etničkog identiteta poput, recimo, grba, himne ili zastave. U tom kontekstu, konceptualizacija nacionalnog identiteta kroz ovakve simbole sama po sebi ne predstavlja problematičan čin, uzimajući u obzir da je potreba za stvaranjem jedne semiotički potentne nacije utoliko veća ukoliko joj je više potkopan nacionalno-politički, ekonomski i vojni suverentitet (Rowe, McKay et al. 1998, 133). Način na koji se ta konceptualizacija vrši, međutim, može biti prilično problematičan.

Kao analitički interesantan primer može se navesti medijska konstrukcija novog identiteta košarkaške reprezentacije Srbije pred Evropsko prvenstvo 2007. godine (Đorđević 2008). Nakon lošeg rezultata tima SCG na Svetskom prvenstvu u Japanu 2006. godine, košarkaški reprezentativac Darko Miličić je, komentarišući više nego blede izdanje državnog tima, u članku pod nazivom "Sa Srbijom po medalju", zaključio:

"Većina ljudi misli da je to sitnica, ali kada malo bolje pogledate, otkad smo Srbija i Crna Gora ništa ne možemo da uzmemo. Kada smo postali SCG i odbili himnu 'Bože pravde' sve nam je krenulo nizbrdo. Nije slučajnost, videli ste fudbalere u Češkoj: Srbija i 'Bože pravde' - 3:1. Biće nam mnogo bolje kada u Španiju odemo kao Srbija, s pravom himnom" (Večernje novosti, 28. avgust 2006.)

Dakle, i ovde je na delu metonimijsko povezivanje "vrljih novih" etničkih markera sa uspesima na sportskom polju.

Miličić, sada kao član "nove" reprezentacije Srbije, tokom priprema za predstojeći evropski šampionat, ovako vidi svoj nastup za nacionalni tim:

"Srbija, brate, to je drugačije od svega prethodnog. Pa, još himna 'Bože pravde'. To je potpuno drugačiji osećaj nego bilo šta drugo. Poštujem ljude iz Memfisa⁶, oni mi daju hleb. Ali, očekuju da ću ja sad, pošto sam saigrač sa Gasolom, da popustim protiv Španije. Kao, mi smo Memfis, nismo Španija i Srbija, i te fore. Ja sam im lepo objasnio. Brate, Srbija je Srbija, kako ne kapirate to. Jesmo mi saigrači, ali kada budem igrao protiv njih, ima da bude 'rokanje'" (Press, 25. jul 2007.)

U sličnom tonu, Miličić objašnjava kako nastup u košarkaškoj reprezentaciji Srbije nikako ne može biti posmatran kao "prava borba za Srbiju":

"Ovo je samo košarka, to je za mene dečja igra. Moje shvatanje je da su ljudi iz nekih drugih oblasti zvezde. To su ljudi koji su se borili za Srbiju, naši generali, vojnici koji su dali svoj život za zemlju, pravi heroji, razumeš. (...) Ma, šta se k...c ja borim, igram košarku. Ovo što se mi zabavljamo, igramo košarku, takmičimo se ko je bolji, ko je slabiji, to je sve sranje". (Press, 1. septembar 2007.)

Tadašnji kapiten reprezentacije Milan Gurović i Darko Miličić, kako izveštavaju brojni listovi, prazan hod tokom priprema reprezentacije prekraćivali su takmičeći se u tome ko je veći "četnik". Tako "Glas javnosti" navodi da "odličnu atmosferu na pripremama košarkaša u Kovilovu u vesele tonove dodatno boje nacionalistički nastrojeni kapiten Milan Gurović i novi centar Memfisa Darko Miličić". "Čiča" je u šali poručio centru "grizlija" da treba još da uči o Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini u vreme Drugog svetskog rata" (Glas javnosti, 28. jul 2007.). Slično izveštava i beogradska "Politika":

Uvod u jučerašnju pres-konferenciju košarkaške reprezentacije Srbije bila je pesma s mobilnog telefona Darka Miličića – 'Marširala kralja Petra garda'. Svako ima svoju omiljenu melodiju, ono što ga oraspoložuje i motiviše, a novi centar Memfisa je izabrao baš ovu, kao da je hteo da demantuje one koji tvrde da je patriotizam postao žrtva surovog profesionalizma (Politika, 24. jul 2007.)

Strategija koja se može dekodirati iz navedenih segmenata sportske štampe prilično je jasna. Reč je, naime, o nastojanju da se nacija homogenizuje kroz učitavanje jednog novog identiteta, vezanog za koncept "srpstva". Iako se, svakako, niti jednom od dvojice citiranih košarkaša ne može zabraniti pravo na sopstveni politički ili ideološki stav, upada u oči činjenica da su upravo oni (uključujući i njihove stavove) najeksponiranije figure u pisanju sportske

⁶ Miličić je nastupao za NBA tim Memfis Grizlis.

štampe vezanom za košarkašku reprezentaciju Srbije, i samim tim, njihovi stavovi postaju deo javnog a ne privatnog govora. Pri tome, ova vrsta javnog diskursa ne konceptualizuje državni tim samo kroz etničku pripadnost kao apsolutno primarnu osobinu, već se, čak i unutar ovog, samog po sebi problematičnog narativa, dodatno profilise četništvo kao vrsta poželjnog identitetskog obrasca. Tako *državna* reprezentacija Srbije postaje *etnička* – dakle, nije u pitanju *državni* tim Srbije (u kome mogu igrati i za koga mogu navijati teoretski svi građani koji žive u ovoj zemlji, bez obzira na etničku ili bilo koju drugu pripadnost), već se radi o *srpskoj* ekipi, čiji osnovni kvalitet jeste upravo to što je srpska.

I u ovom slučaju na delu je strategija izgradnje "nove, lepše" budućnosti putem odbacivanja prošlosti. Međutim, ovde se ne radi samo o odbacivanju morskog *L'Ancien Regime*, već i o odabiru odgovarajuće prošlosti, izboru one tradicije koja bi trebalo da predstavlja zalag za budućnost. Može se reći da je na delu mehanizam koji funkcioniše kao odraz jedne kulture selektivne ili izabrane tradicije, u smislu kontinuiranog izbora i reizbora vlastitih prethodnika (Duda 2001, 241). Dakle, kada novinar odabere Darka Miličića da razgovara sa njim i kada košarkaš govori o tome kako poštuje isključivo i jedino jugoslovensku vojsku u otadžbini Draže Mihailovića, na taj način se prezentira priča koja odlazi u javnost i koja postaje deo javnog narativa. Ukoliko takav diskurs postane dominantan, može se očekivati da bi u doglednom periodu mogao biti smatran za neupitnu istinu. U tranzicijskom društvu kakvo je naše, ovakve teme su veoma osetljive, i zapravo, govore o tome koliko je problematična granica definisanja čak i naizgled benignih identitetskih markera, poput himne ili zastave.

Globalno sreće lokalno

Razmatranje svih ovih fenomena, međutim, nikako se ne može smatrati celovitim ukoliko se ne uzme u obzir duboka transformacija koja je zahvatila sport u poslednjim decenijama dvadesetog veka. Razlog za pojavu ovako korenitih promena leži, pre svega, u dramatičnim promenama koje su zahvatile globalni poredak, a koje su se nužno reflektovale i na sport. Krah komunizma i posledična transformacija kapitalističkog poretka, koja je dovela do sve većeg uticaja globalnog krupnog kapitala i neuporedivog porasta mobilnosti ljudi i robe u odnosu na prethodni period, proizveli su i promene na sportskom tržištu. Istovremeno, na delu je i izuzetno širenje mogućnosti za masovno komuniciranje, kako preko elektronskih medija, tako i putem sve razvijenijeg novog resursa – Interneta. U tom smislu, sve više i više sportista napušta lokalne klubove, odlazeći u sredine gde se koncentriše kako kapital, tako naravno – i kvalitet. Fudbal je nakon duboke krize sedamdesetih i osamdesetih godina u čitavoj Evropi, uzrokovane naglim porastom huliganizma i tragedijama

njime uslovljenim, zapravo doživeo najvidljiviju transformaciju. Započeo je proces koji i dalje traje, a koji se obično označava terminom "hiperkomodifikacija fudbala" (Skemmler 2007, 192-216; Moor 2007). Uprošćeno rečeno, sve izraženija medijalizacija sporta (praćena i sve većim novcem od prodaje TV prava), napravila je od ove igre apsolutni globalni fenomen. Sve veći novac u igri uslovio je i pretvaranje klubova u isvesnu vrstu multinacionalnih kompanija, čiji dometi i prohtevi više nisu mogli da se zadrže samo na uskim nacionalnim tržištima. Liga šampiona, transformisano evropsko takmičenje do tada poznato kao Kup evropskih šampiona, postala je, da se tako izrazim, "klub za velike igrače", u kome mesta ima samo za one koji imaju resurse i koji su dovoljno medijski atraktivni da bi privukli multinacionalni kapital. Dovoljno je navesti samo podatak da je fudbalski klub Mančester Junajted u 2008. godini ostvario obrt kapitala u iznosu od 245 miliona funti od čega je 59 miliona bio čist profit, dok je Real Madrid u istom periodu "obrnuo" čak 366 miliona evra. Jasno je i logično, otuda, da ovi timovi više ni na koji način ne funkcionišu u kontekstu "nacionalnog", i da im je širenje na globalna tržišta ne samo strategija već i imperativ. Ukoliko se u obzir uzme podatak da je u svetu trenutno registrovano oko devedeset miliona navijača Mančester Junajteda (broj koji daleko prevazilazi ukupno stanovništvo Britanije), jasno je da se teško može govoriti o lokalnom ili nacionalnom karakteru ovog fudbalskog kluba. Situacija je još jasnija ukoliko se pogledaju sastavi velikih evropskih ekipa. Nije redak slučaj da u pojedinim mečevima Arsenala ili Čelsija nastupi samo dva do tri engleska fudbalera, a dešavalo se da u startnoj postavi ne bude niti jednog! Praktično, osim pojedinačnih primera poput španskog prvoligaša Atletik Bilbao⁷, nema ozbiljnog evropskog kluba koji u svojim redovima nema bar polovinu igrača koji nisu poreklom iz zemlje u kojoj nastupaju.

Ovaj proces koncentracije kapitala i kvaliteta u pojedinim evropskim ligama poput španske, italijanske ili engleske, praćen sve većom medijskom dostupnošću sadržaja, doveo je do toga da većina današnjih ljubitelja fudbala verovatno mnogo više zna o milanskom Interu nego o Crvenoj zvezdi, dok je potpuno izvesno da bolje poznaje tim premijerligaša Sanderlenda od srpskog prvoligaša BSK iz Borče. Na isti način, prosečan konzument sportskih medija znaće sve o "liku i delu" Kristijana Ronalda, dok o potencijalnim "lokalnim herojima" Đorđu Tutoriću ili Dušanu Đokiću neće znati ništa (osim da lošije igraju fudbal od Terija, Anrija, Pujola ili Vidića).

Tako danas u Srbiji egzistiraju klubovi ljubitelja mnogih evropskih timova, poput "Intera" iz Milana (<http://www.interclubbgd.com/>) ili "Mančester

⁷ Atletik Bilbao je fudbalski klub iz španske pokrajine Baskija, poznate po izuzetno jakom separatističkom pokretu. Dugogodišnja politika ovog kluba bila je da u timu mogu nastupati isključivo Baski. U poslednje vreme ovo nepisano pravilo malo je opuštenije, pa se dešava da članovi ekipe budu i Španci.

Junajteda" (). Reč je, zapravo, o procesu koji Đulijanoti naziva globalizacijom (Đulijanoti 2008, 286-207), pod kojim se podrazumeva koncept prihvatanja i adaptiranja globalnih kulturnih formi. Najjednostavniji primer pomoću koga ovaj mehanizam funkcioniše jeste, recimo, denotiranje fudbalskog kluba Inter preko "našeg" igrača. Tako "Inter" nije samo "Inter", već je "Inter našeg Dejana Stankovića". Slično tome, ukoliko se recimo susretnu ekipe "Čelsija" (našeg Ivanovića) i "Mančester" (našeg Vidića), u domaćim medijima često se u najavi utakmice može pročitati da je reč o "srpskom derbiju". Ovakav način adaptiranja globalnih pop-kulturnih formi u izvesnom smislu može poslužiti kao metafora za ono što Apaduraj naziva subjektivnim pozicioniranjem nacije unutar svetskog poretka i protiv Zapada kao krucijalnog mehanizma za davanje smisla procesima globalizacije (Apadurai 2000). Drugim rečima, Vidić, Stanković ili Novak Đoković mogu se percipirati kao "nacionalne kulturne ikone u funkciji formiranja i reafirmacije nacionalnih identiteta" (Wong and Trumper 2002, 168).

Očigledno je da globalizacija sporta dovodi do svojevrsne hibridizacije identiteta, pri čemu se hibridnost, u ovom kontekstu, razume kao metafora za "kulturno mešanje", odnosno kreiranje novih identiteta kao posledice susretanja i preklapanja kultura u globalnom i multikulturnom svetu. Ova suprotstavljenost lokalnog i globalnog, dakle, stvara specifične hibridne identitete, koji kontradiktorne elemente "mire" i ujedinjavaju (Beck 2000). Ipak, treba imati u vidu da se pitanje nacionalnog kao kulturne snage nalazi daleko od zaborava (Bishop and Jaworski 2003, 244), što naročito dolazi do izražaja prilikom održavanja evropskih ili svetskih prvenstava u fudbalu. Naime, dok klupska takmičenja sve više i više gube karakter nacionalnih, kako u smislu aktera tako i u pogledu recepcije same publike, susreti državnih timova, kao što se moglo videti iz navođenih primera, u velikoj meri pokazuju da "žar nacionalne borbe" i dalje postoji. Ilustrativno je, u ovom smislu, navesti slučaj koji se dogodio tokom održavanja Svetskog prvenstva u fudbalu u Nemačkoj 2008. godine. Nakon utakmice između Nemačke i Turske u jednom gradu na severu Nemačke navijači nemačkog tima su, u "nacionalnom zanosu" tokom noći razbili nekolicinu izloga prodavnica čiji su vlasnici bili Turci. Da se ovakav slučaj dogodio u nekom drugom trenutku, a ne za vreme Svetskog prvenstva, izbio bi prvorazredni skandal. Međutim, poput ponašanja britanske štampe u prethodnim primerima, i u ovom slučaju radilo se o mehanizmu putem koga se realno postojeći antagonizam između nemačke većine i turske manjine zapravo transponuje kroz jednu fudbalsku utakmicu.

Zaključna razmatranja

"I analitičari treba da se ispovede. Jezik ispovesti zahteva prelazak s množine na jedninu. Ja čitam sportske strane i, s obzirom na vesti o patnjama na dru-

gim stranama - prelazim na njih brže nego što bi trebalo. Redovno se odazivam na poziv da slavim nacionalne pobjede u sportu. Ako neki građanin iz moje domovine trči brže ili skače više od stranaca, ja osećam zadovoljstvo. Zašto, ne znam. Ja želim da moj nacionalni tim pobedi timove drugih zemalja, da da više golova, stekne više poena, itd. Međunarodna nadmetanja izgledaju toliko važnija od domaćih: ona pružaju dodatno takmičarsko uzbuđenje i osećanje da je na kocki nešto što se ne da definisati. Svakodnevno listam novine da saznam nove rezultate, ne razmišljajući o budućnosti na koju može ukazivati ta rutinska delatnost. Ja se ne pitam zašto to činim. To jednostavno činim, po navici". (Bilig 2009, 225)

Ove reči Majkla Biliga, koje u celosti potpisujem, zapravo ukazuju na svu složenost i specifičnost društvenog fenomena kao što je sport. Kao što se iz analiziranih primera moglo videti, zapravo, medijski diskurs vezan za sport, često može "reći" više o društvu koje je predmet istraživanja, nego što je to slučaj sa *mainstream* javnim govorom. Analizirani primeri iz domaće štampe, u tom smislu, ukazuju kako uticaj fudbala na homogenizaciju lokalnih identiteta, ali i njegova, istovremeno, snažna globalna komponenta, mogu omogućiti uvid u načine na koje se konstruišu, sukobljavaju i mire identiteti koji se u tranzicionoj Srbiji često definišu kao nepomirljivi, a vezani su za pitanja egzistencije lokalnog (nacionalnog) i globalnog (evropskog) identifikacijskog projekta.

Da parafraziram Levi-Strosa, sa tačke gledišta antropologa fudbal možda nije dobar za igranje, ali u svakom slučaju jeste dobar za razmišljanje. Ako i ne znamo da igramo fudbal, možemo da mislimo o njemu i da pišemo o njemu.

A koliko to ponekad može biti važno, govore ekstremni primeri instumentalizacije sporta, poput onoga u bivšoj Jugoslaviji krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog veka. Stoga ne treba zaboraviti kako "strane posvećene sportu u novinama nisu povremeni dodaci, objavljivani samo ponedeljkom ili u druge dane kada ima većih takmičenja o kojima treba izveštavati. Sportskih strana ima uvek i nisu nikada prazne. Svakoga dana milioni i milioni ljudi pažljivo čitaju te strane, učestvujući u porazima i pobjedama, osećajući se kod kuće u tom svetu zalepršanih zastava (...) Ako se ističe pripadnost naciji, onda rutinski podsetnici mogu biti i prethodne probe; značaj odjeka prošlosti kao priprema za buduće vreme ne može se zanemariti. Možda ćemo se mi – ili naši sinovi, nećaci ili unuci – odazvati jednog dana, bez oklevanja i s oduševljenjem, ili s nelagodnim osećanjem dužnosti, kada čujemo da smo svojoj zemlji potrebni da pobedimo ili poginemo. Poziv će već biti poznat; osećanje obaveze usađeno; reči te obaveze su već dugo deo teritorije našeg zadovoljstva". U tom kontekstu, 'mi' smo svakodnevno podsećani da smo 'ovde', da smo kod kuće u 'svojoj' dragocenoj domovini. (Bilig 2009, 220-228)

Literatura:

- Appadurai**, Arjun. 2000. Grassroots Globalization and the Research Imagination, *Public Culture* 12(1): 1-19.
- Beck**, Ulrich. 2000. *What is Globalization?* Cambridge: Polity Press.
- Bilig**, Majkl. 2009. *Banalni nacionalizam*. Beograd: XX vek.
- Čolović**, Ivan. 1985. *Divlja književnost*. Beograd: Nolit.
- Čolović**, Ivan. 2002. *Fudbal, huligani i rat*. U *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 456-481. Beograd: Samizdat B92.
- Duda**, Dean. 2001. Nadziranje značenja: što je kultura u kulturalnim studijama, *Časopis Reč* 64/10, 235-253.
- Ђорђевић**, Иван. 2006. Спорт и национални идентитет. Фудбалска прича 'непостојеће нације', *Antropologija* 1: 22-34.
- Ђорђевић**, Иван. 2008. *Утеривање патриотизма. Антрополошка анализа конструисања култа кошаркашке репрезентације Србије у спортској штампи*. У *Културне паралеле, Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду*, Зборник Етнографског института САНУ 25, ур. Зорица Дивац, 85-96. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ђулијаноти**, Рићард. 2008. *Sport. Kritička Sociologija*. Beograd: Clio.
- Eriksen**, Tomas. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: XX vek.
- Hywel**, Bishop and **Jaworski**, Adam. 2003. We beat 'em: nationalism and the hegemony of homogeneity in the British press reportage of Germany versus England during Euro 2000. *Discourse and Society* 14(3): 247-271.
- Maguire** Joseph, **Poulton** Ema. 1996. European identity politics in EURO 96. *International Review for the Sociology of Sport* 34/1: 17-29.
- Martinov**, Zlatoje. 2000. Sport kao refleksija društvenih odnosa, *Republika* 233.
- Moor**, Liz. 2007. Sport and Commodification: A Reflection on Key Concepts. *Journal of Sport and Social Issues* 31/2: 128-142.
- Прелић**, Младена. 2003. *Етнички идентитет: проблеми теоријског одређења, Традиционално и савремено у култури Срба*, Посебна издања ЕИ 49 ур. Драгана Радојичић, 275-287. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Прелић**, Младена. 2006. *Србија у Европи? Митови и реалност на почетку XX века*. У *Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду у Србији и Бугарској*, Зборник Етнографског института САНУ 22, ур. Зорица Дивац, 28-49. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Rowe**, D, McKay, J. and Miller, T. 1998. *Come Together: Sport, Nationalism and the Media*, in *Mediasport*, ed. Wenner L.A., 119-134. London: Routledge.
- Sack**, Allen and Suster, Zeljan. 2000. Soccer and Croatian Nationalism. A Prelude to War. *Journal of Sport & Social Issues* 24 (3): 305-320.

Skembler, Grejem. 2007. *Sport i društvo. Istorija, moć i kultura*. Beograd: Clio.

Wong L. Lloyd and **Trumper**, Ricardo, Global celebrity athletes and nationalism. *Journal of Sport and Social Issues* 26. London: SAGE.

Primljeno: 30.09.2009.

Prihvaćeno: 22.10.2009.

Ivan Đorđević

Institute of Ethnography SASA

CAN ANTHROPOLOGISTS PLAY FOOTBALL? SPORT AND IDENTITY IN COTEMPORARY SERBIA

The basic goal of the lecture and the paper from which it stemmed, is to try to point out to sports as a possible reference frame for research of identity creation process, through allegedly confronted phenomena of "local" and "global" comprehension of identity practices. The paper treats sports as a popular culture phenomenon, and it follows ways in which identities (which are often defined as uncompromising in transitional Serbia) are constructed, confronted and reconciled, and which are associated with questions of existence of local (national) and global (European) identification project.

Key words: sports, national identity, sport press, mechanisms of "imagining of nation", global and local identities.